

Vladimir PEROVIĆ*

RECEPCIJA KREATIVNOG DOKUMENTARCA KAO IZVOR SPOZNAJA O DRUŠTVU¹

Polje djelovanja autora ovog izlaganja jeste dokumentarni film, ili uže: kreativni dokumentarac. Radi daljeg toka priče, želim da razjasnim da pod tim podrazumijevam: umjetnost kreativnog promišljanja stvarnosti jezikom filma, kroz slike i u kategorijama same te stvarnosti, a nikako ono što se u širokoj upotrebi, posebno na televiziji, predstavlja kao dokumentarni film.

Kad biste pitali deset ljudi kako nastaje umjetničko djelo, dakle i dokumentarni film, devet od njih bi vam ukazalo na stvarnost i na društvo. Pa bi pričali da se to nekako preradi, u nekoj mašini zvanoj umjetnik, pa na drugom kraju tog mlinca ispadne umjetničko djelo. A ono, umjetničko djelo, čak i kad (po unutrašnjoj arhitektonici, kompoziciji i dramaturgiji) i nije postavljeno kao otvorena struktura, jeste otvoreno i jeste ostavljeno na (zovimo to tako) dovršavanje i privremeno zatvaranje – recipijentima, gledaocima.

Svakom autoru je stalo da dobije povratnu informaciju o tome na kakav prijem nailazi njegovo djelo. To je sasvim prirodna znatiželja (i sujeta), ali i potreba da se izvuku i neki opštiji zaključci. I spoznaje. Reakcije i razmatranja govore – koliko o djelu toliko i o razmatračima, a oni su dio društva, dakle, govore o društvu.

Prije godinu dana snimio sam dugometražni dokumentarni film *Žeđ kamenog mora*, na prostoru Cuca. Film je već tokom nastajanja imao dobar publicitet u medijima, onda puno festivala i više nagrada, te dva prikazivanja

---

* Vladimir Perović, reditelj

¹ Iako naslovljeno pomalo naučenjački, ovo razmatranje nema naučnih pretenzija.

Ono je pokušaj da sa sapatnicima u ovom poslu podijelim niz utisaka i saznanja do kojih sam došao tokom priprema i stvaranja, i posebno nakon završetka jednog mog filma, kroz komunikaciju sa publikom, festivalskom, televizijskom, i onom privatnom, rodbinskom i prijateljskom.

na državnoj televiziji, u dobre dane i u prime time-u, što mi je omogućilo da dobijem obilje povratnih informacija, jednu hrpu stanovišta koja, čini mi se, imaju određenu relevantnost, imaju težinu. Neću ih pominjati kao pohvale ili pokude. Cilj i smisao ove priče je bitno drugačiji.

Najviše je bilo direktnih reakcija i razmišljanja nakon gledanja filma. Ali i prije, mnogo prije ijednog snimljenog kadra, čuo sam puno želja i očekivanja. I tako su se sabrali: gledanja na dokumentarac, stavovi i predrasude o njemu, očekivanja i traženja od njega, s jedne strane... i konkretna razmatranja konkretnog filma, s druge. Taj koloplet razotkriva kao na dlanu mnoge značajne elemente bića ovog društva, mentaliteta, trajanja i promjena (ili stagniranja) kroz vrijeme, čuvanja starih i (ne)uspostavljanja novih vrijednosti, dakle, jednu prilično široku sliku Crne Gore na međi milenijuma, na istinskoj granici arhaičnog i modernog, i otvara dobre mogućnosti dubljih samospoznaja, koje su društvu svakako potrebne...

Pođimo redom.

Još dok sam bio u fazi priprema, obilazaka terena, dogovora pred snimanje, ljudi bi klicali: *E, fala Bogu da i o nama Cucama neko film napravi!* I tu smo kod prvog, veoma raširenog shvatanja (koje nema veze sa učenošću ili neukošću) da je film, da je umjetničko djelo, uvijek O nečemu. Ideja da ono može da bude POVODOM nečega, to jest da umjetniku neka stvarnost služi za daleko šira razmatranja, nije rasprostranjena, posebno ne kad je riječ o dokumentarcu. Njemu se stavlja u zadatak konkretno, pojedinačno, osobeno, lokalno, i, moram reći, najčešće efemerno...

U prethodnom iskazu pažnju pobuđuje i ono NAMA: očekivanje da se napravi nešto što će nositi značenje mi naspram drugih. Evo doživljaja sopstvene zajednice kao izdvojene i samodovoljne cjeline koja se dakle bitno razlikuje od drugih. Naravno, sa stanovišta autora, to krije veliku opasnost da se zađe (i otuda nikad ne izađe) u prostor koji bi se dao odrediti ovako: plemenski film, snimljen u plemenu, namijenjen plemenu, mišljen plemenskim kategorijalnim aparatom i samo njemu razumljiv...

Pred snimanje su krenule, naravno najdobronamjernije, i preporuke i iskazivanje želja i očekivanja, tj. šta da obavezno uključim i na koji način: *Uuuu, dobro, e, znaš, Nikac od Rovina, Krsto Zrnov, to se mora...* A kad bih objasnio da u mom filmu nema mjesta ni za Nikca od Rovina ni za Krsta Zrnova, da se ja istorije ne dotičem, čini mi se da je podozrivost – preblaga riječ za njihove reakcije: *Au, kako nema, jado moj, to je istorija! A o čemu ćeš ako nećeš...!?* Kako naš čovjek doživljava dokumentarni film, šta od njega očekuje. Istorija, istoricizam, istoričnost. Opričana istorija, neporeciva fakta, sivkasto-žučkaste fotografije, treperavi i skakutavi crno-bijeli arhivski film, spomenici, ordenje, medalje, sta-

ro oružje i nošnja – to je i prva predstava o dokumentarnom filmu, i istovremeno očekivanje od dokumentarnog filma, i tu čini mi se jesmo drugačiji od ostalih. Kad je na snimanje, u Cuce, sa ekipom došla novinarka državne televizije, njeno pitanje pred kamerom je bilo: *Otkud tolika vaša vezanost za istorijske teme?* (Pitanje je imalo taman onoliko smisla koliko i ono obaviještenog novinara „Tajma” Vladimiru Putinu: *Kakav je vaš odnos sa Borisom Jeljcinom danas!?*) Novinarka se osjetila pomalo i uvrijeđenom što sam ostao uporan u tvrdnji da se istorijom ne bavim, i da se nijesam nikad ni bavio. Zvučalo je skoro bogohulno da se deklarišem kao dokumentarista a istorije se ne dotičem...

Nastojeći da prikupim početna sredstva, otišao sam i do važne osobe, čija djelatnost i porijeklo su mi ulivali nadu. *E, silno, daću ti ja jedan dokument o tome kako je Austrougarska naredila da se Crna Gora izgladnjuje...* Iako sam bio objasnio da pokušavam kroz simboličko, metaforično značenje pojma žeđi da dosegnem nešto više, moj sagovornik je, uz nezaobilaznu istoriju kao prvu ideju o dokumentarnom filmu, prateći jednostavnu analogiju žeđ–glad, išao samo doslovnim smjerom. Čini mi se da ovo nije usamljeno i da je bukvalnost najčešći nivo sa koga se dokumentarcima pristupa, da ne govorimo o tome da se oni tretiraju samo kao dokumenti, kao arhivske fioke. Površina, događajnost, manifestni nivo, egzakti transfer neporecivih činjenica, itd...

Dakle, sprema se snimanje Žeđi, mnogi su čuli za to. *A ko će da ti priča, ima tu ljudi, ihaaaaj! Profesora, doktora, pa pametnijeg starijeg ljudi!* Dokumentarni film se doživljava prije svega kao nešto što je satkano od priče, ili barem u čemu dominira priča, naravno verbalna, ne filmska, ne slikovna. Uvriježilo se u svijesti gledaoca da u onome što mu se predstavlja kao dokumentarni film mora biti priče i samo priče. Pošto sam svoje filmove često radio svedeno, minimalistički, bez izgovorene riječi, čuo sam i ovakvo pitanje-zamjerku: *A što ne puštiš ljude da malo pričaju!?* Da li ljudi moraju da pričaju, da li moraju da objašnjavaju, posebno da objašnjavaju svoje samoće i svoje tišine, recimo u pustoši Cuckoga krša, da li tišine pričaju rječitije od riječi, i da li su znakovitije od one tipične televizijske razbrbljanosti u kameru... odgovor na ta pitanja ljudi ne traže. Daleko i od njih je ideja da o životu, stvarnosti, društvu, mogu mnogo bolje i sadržajnije da pričaju slike i zvuci tog života i te stvarnosti, sklopljeni u smislene, pregledne i asocijativne cjeline... nego sva fakta i sve riječi, ma kako jake i sadržajne bile. Opšte gledalačko iskustvo je dakle više televizijsko nego filmsko.

Otkuda to!? Svjesno ili nesvjesno, ali zasigurno zbog činjenice da sve televizijske segmente uređuju novinari, televizija je postala od tele-vizije (viđenja na daljinu) – tele-audio, dakle radio. 95% sadržaja televizije posreduje se riječju, govornom riječju. Na egzaktne zaključke naučnih istraživanja po ko-

jima naš doživljaj svijeta i predstave o njemu jesu ponajmanje verbalnog karaktera – ne obraća se pažnja. Riječi, riječi i samo riječi. Taština, taština, i samo taština...

To može biti razumljivo s obzirom na činjenicu da je ovaj narod kroz svoju izrazitu govornu kulturu i usmenu predaju neosporno očuvao dio svog bića kroz vrijeme. Ali, uočimo zajedno, paradoksalno je da je taj isti narod iznjedrio toliko izuzetnih likovnih stvaralaca, kojima riječ nije neophodna. I nekoliko izuzetnih filmskih umjetnika svjesnih vanvremene i vanprostorne moći kazivanja pokretnim slikama bez potpore riječi, koje u tkivu filma često znaju da budu iznad svega banalne, a naravno, u njemu nikad nijesu izražajno sredstvo...

Kreće snimanje. Gdje se pojavimo s kamerom, slijedi uzvik: *Televizija!* Da kamera može da snima i nešto što nije TV, to ljudi nemaju kao moguću ideju. Objašnjenja da nije u pitanju televizija nego film, a da se eto može desiti da taj film bude i na televiziji – nijesu baš bila do kraja ni shvaćena ni prihvaćena. Pitanje je često bivalo i ovakvo: *A koja ste vi televizija?* Prirodna radoznalost je, osjetio sam, u većini slučajeva sadržala i provjeravanje je li ta televizija naša. Evo nas kod prvog momenta ideološko-nacionalne ostrašćenosti, podozrivosti i isključivosti. To je nešto što će imati svoj refeleks i kad djelo bude gotovo...

No, televizija se doživljava na još jedan način. Bilo je i ljudi koji su tražili da u film uđu, argumentujući da i oni imaju krdo koza kao glavni junak, ili drugi: da su porijeklom iz Cuca, mada su davno odselili... Biti viđen na televiziji – to je nešto što znači.

Ali, istovremeno, to može i da donese nevolje. Dogovoreno je da u filmu budu i dva mlada momka. No, kreće snimanje, ja osjećam da počinju da izmigoljavaju. Jedan je snimljen kratko, a drugi je postao apsolutno neuhvatljiv. Mnogo nedjelja potom, saznao sam da im je obojici neko napunio uši time kako će, ako budu viđeni da žive na selu, izgubiti svaku šansu da se ožene. Selo se napušta, mladih žena tamo skoro da i nema, ostaju oni koji ne mogu da odu. Kao moji nesuđeni junaci: malo u selu, malo u gradu, lavirajući vječito negdje između, u socijalnim kontaktima prikrivaju činjenicu da žive na selu, a televizija bi ih, ako bi bili snimljeni, direktno potkazala. Raspolućenost između sela i grada, ne samo fizička, jedna je od odlika naših ljudi u ovom vremenu. A uz nju odmah ide i promjena vrednosnih stavova, pa i čitavog svjetonazora...

Desetak godina ranije, radio sam za RTCG film *Hodočašće*, o ženama koje u karavanu mazgi i magaradi dovlače svoje poljoprivredne proizvode sa orjenskog sela Ubli na pijacu u Risan. Dan pred snimanje, odem na posljednje dogovore, a u selu uzbuna. Skup – u seoskoj kafani: *Ne možeš ti da brukaš na-*

še majke i sestre, da ih vidi svijet s magarcima! Ubjeđivanja da sam i ja djetinjstvo proveo na selu, da je i u mom okruženju bilo magaradi, da je i moja majka na takvoj životinji iz Cuca na risansku pijacu dogonila ponešto – nijesu pomogla. Na sreću, jedan razumni starac, čija žena i kćerka su bile u filmu, uspio je da ih ušutka... Ali, ovdje je zanimljivije – ko su branitelji? Lako smo ustanovili: mlađi ljudi koji su se otisnuli u Boku Kotorsku, a neki od njih se dohvatili i politike. I kad su čuli da se sprema film takve i takve tematike, zapucali natrag u selo da odbrane čast i dostojanstvo ugroženo činjenicom da u pomenutom transportu, dakle, i u životu i radu njihove rodbine, dakle i njihovom, učestvuju i magaraci. Dok se ne vidi, dobro je...

Iz oba primjera proizlazi nevjerovatno osjećanje stida prema svome porijeklu, tako često u ovom društvu na razmeđu selo-grad.

Stid kod ljudi je nešto sa čim ću se sresti i nakon pokazivanja filma širokom auditorijumu. Evo nas dakle kod recepcije samog filma. *A što si pokazâ onoga staroga kako pije s one kamenice!? Pa, vala, nijesmo takvi! Nema toga!* A ja naivan mislio da je upravo to nekakva iskonska slika vezanosti čovjeka za rodno tle, itd... Žena koja mi je to rekla – tek što je napustila upravo taj kraj, sišla, ili kako se tamo kaže šljegla (kao što sam davno iz tih brda nekad šljegao i ja), te sad životari kao podstanarka na periferiji Risna. Izgleda da se upravo u tom socijalnom sloju prva i javlja ideja: zatamiti sjećanje, izbrisati porijeklo...

Do mene je doprla još jedna zanimljiva zamjerka: *E, vala je bilo i znamenitijeg Cucâ!* Film dakle treba da se pravi samo o Znamenitima. A šta ćemo sa ne-znamenitima, tzv. običnima, koji su inače sušto blago za dokumentarni film...!? Film, po ovako iskazanom očekivanju, ne smije da pokaže nijedan dio društva koji nije sama slava. On mora da afirmiše društvo i njegove vrijednosti, da bude blagonaklon i pozitivan, da jednostavno uzdiže. Da odabira i ističe samo ono što je u tom društvu shvaćeno kao sjajno i veličanstveno. A da promišlja, propituje, problematizuje, relativizuje... – to nije u registru poželjnog. Naše veličine i vrijednosti nijesu upitne, one su prosto svete, i time je bilo kakva mogućnost da se kritički sagledavaju – eliminisana...

U red sa ovim ide i mišljenje o filmu još nekoliko doseljenika iz Cuca u Boku Kotorsku: *E, vala je obruka cijele Cuce! Prikâzâ jad i bijedu!* Stari dobri bijeg od stvarnosti, od istine. A uz strah od prikazivanja nečega što kod sebe smatramo manje vrijednim, čak i kad znamo kakvi smo, javlja se skoro nagoni i potreba za autoiluzionisanjem, za idealizovanjem i preuveličavanjem sopstvene uloge i značaja... itd...

Prije deesetak godina prijavim za Barski TV-festival dva svoja filma, snimljena u Crnoj Gori, za producenta iz Srbije. Dođe vrijeme, zovem da provjerim jesu li selekcionisani. – Jes', jes', „Ura” ti je u konkurenciji... – Dobro, „Ura”, a šta je

sa drugim, zove se „Sin”?, pitam. („Sin” se bavi porodicom koja, na usamljenom mjestu u pustoši krša, nastoji svim silama, uključujući i davanje imena Stanka ili Stanojka, da zaustavi rađanje ženske djece i prizove dolazak muškog nasljednika.) *A, ne, taj ti nije izabran. To smo mi davno prevazišli!* Da li je tradicionalna crnogorska vezanost za muško potomstvo zaista prevaziđena, da li se može, i da li treba da se prevaziđe... i da li tu uopšte ima nešto za skrivanje, ne znam...

I od dokumentarnog filma se, rekao bih, očekuje da nacionu pred drugima, ne-našima, služi po onoj staroj narodnoj: *Ja tebe serdare, a ti mene vojvodo!*... Još jedna od opštih odlika mentaliteta prenijela se i u ovo polje... Mi kod kuće znamo ko smo, kakvi smo itd., ali o tome tzv. drugi ne moraju da znaju ništa...

Naravno, tu nije kraj. Spremajući film, pitao sam se: Može li barem ovaj život u zabiti – bez politike!? Ada, čocē, ne može! E, tu se budi jedan iskonski refleks. Čim smo kod politike, ljudi gledaju znatno dublje, šire, ispod, iza itd, zaviruju, ispituju, da vide i ono čega nema. Kao da nam je iz onih olovnih, ideoloških, komesarskih, kožno-jaknovskih vremena ostao nagon vječitog podzrenja: ma mora da tu ima još nešto, ma nešto se iza toga krije...

Jednogodišnje snimanje *Žeđi* poklopilo se sa finalom borbe za osamostaljenje, i sa samim činom osamostaljenja Crne Gore. Prikazujući malu zajednicu koja, po raštrkanim selima, na 109 km² ima 250 birača, tretirajući je kao dragocjeno parče čilibara (u kome je jedan osobeni život okamenjen, čini mi se: na vijeke vjekova), i shvatajući da i taj svijet, sa svim svojim vrijednostima, nužno dolazi u dodir sa 21. vijekom, globalizacijom, produktima i sviješću i pošastima modernog doba, ja sam za jedan od toposa odabrao zbornu mjesto ovih ljudi, mjesnu kancelariju Bata, i dešavanja u njoj, mjesnu kancelariju koja je vazda otvorena i u kojoj se obavlja apsolutno sve, uključujući šišanje, brijanje, mjerenje krvnog pritiska itd... Na zidu derutne, zelenom buđi izjedene mjesne kancelarije, državne ustanove, pred kraj filma se postavlja zastava samostalne države Crne Gore. Pošto nije to bila moja tema, uslikao sam je tek kao dio scenografije u samo jednom kadru. Slijede rekacije. *E, svaka ti čas! Kako si uslikâ onu zastavu, tačno si ispratio ovu našu bitku za nezavisnos! Proslavio si je! Spomenik si joj podiga!*

S druge strane, iz suprotnog tabora, stiže ovakvo razmišljanje: *Ne znam koje ti je političko opredjeljenje, ali... onako se raspada ona kancelarija... ne znam jesi li baš to stio, ali tačno ispada da je državna zastava legla među one rupe, u vlagu, u buđ, u onu rugobu – tačno si reka kakva nam je nova država!*

No ni tu nije kraj ovoj vrsti recepcije, ideološkoj, ili ideologiziranoj.

U filmu jedan starac, sam u kamenitoj pustoši, leleće za prošlim vremenima, velikim ljudima i junacima, i pominje i kralja Nikolu. *Auuu, kako ti je onoooo! Lelek je naša pjesma!* – htio je da bude poetski i filozofski nastrojen

jedan sagovornik. I dodao: *Ako ništa, po tome smo iznad drugijeh!* Ovo je najbenignije shvatanje uloge leleka u mom filmu.

Ali sam istim povodom čuo i ovakvo pitanje: *A što ti stavljaš da oni stari leleče odmâ' iza državnoga dnevnika!?'Eli se to ti nešto posprdnjuješ sa ovom novom državom!?' I, dalje, na drugom mjestu čujem i ovo: *A je li, što si birâ samo vijesti će se podižu spomenici! Ispada da mi jedino što radimo – spomenike podižemo!**

A ona kapa onoga staroga, što je ona sa grbom kralja Nikole... a će ti je kapa sa četiri S, ta se vazda, od Kosova, nosila ođe!?' Ljudi o istoriji znaju onoliko koliko im biva servirano, danas manje putem usmene predaje, a znatno više – putem medija, i prema tome se opredjeljuju. Opredjeljenja se odmah apsolutizuju i okamenjuju, i oni su za ta svoja opredjeljenja spremni i da poginu!

I tako, jedan kovitlac raznolikih, ponekad suprotstavljenih stavova, sudova, predrasuda, očekivanja, zaključaka... Kao i drugdje, ljudi su vidjeli ono što su htjeli, projektovali su svoje prethodno iskustvo u svijet moga filma.

Iz ovih primjera, iz sasvim usputno sakupljene građe, sistematizovane na način ne-naučnički, po obimu nedovoljne da bi dobila oznaku validnosti uzorka, moglo bi se izvući puno zaključaka. Ipak, nije na autoru dokumentaraca da izvlači konačne i neporecive zaključke, nego prije da propituje i promišlja društvo, pa i na ovaj način. Zato par paragrafa koji slijede ne treba shvatiti kao zaključke, nego kao (samo)upitanost.

Čini mi se da je moderno društvo, dakle i crnogorsko, pod turobnim tutorstvom medija, televizije prije svega. I da je kroz ta vrata politika ušla u naše živote i našu svijest toliko da često njima dominira.

Atavistički elementi svijesti prisutni su i dalje. Maniheizam kao doživljaj svijeta, i istovremeno kao mjerilo za prosuđivanje svijeta (crno ili bijelo, i ništa između) veoma je čest. Ljudi se lako priklanjaju podjelama isključivog tipa tipa mi – oni, naše – njihovo, dobro – zlo itd.

Uz prethodno, ruku pod ruku idu ostrašćenost i tvrdoća stavova. Za istinu drugoga kao da nijesmo spremni. Možda smo tim prije pogodni za svaku, pa dakle i ideološku, i vjersku i nacionalnu manipulaciju i zloupotrebu?!

Samovozdizanje i svakovrsno pretjerivanje u prikazu onoga što jesmo i kakvi jesmo – ta tradicionalna crta ovdašnjeg mentaliteta – jeste nešto prema čemu ljudi ni u 21. vijeku ne umiju napraviti otklon.

Tradicionalni način mišljenja i življenja pokušava se održati, ponegdje se on ističe s ponosom i uz svijest da je tako, ali se češće tvrdo održava a istrajno prikriva ili negira postojanje određenih vidova ponašanja, svijesti, navika, predrasuda, kanona, rituala itd.

Svijest o mjestu, značaju, značenju i o tome šta jeste dokumentarac – kod nas nije pretjerana. Kao i drugdje, dokumentarac se banalizuje i svodi na svjedočenje, bilježenje, pamćenje, dokumentovanje, arhiviranje, pri čemu se dakle jedna umjetnička forma svodi na značenje pukog dokumenta. Manje se daje za pravo individui, autoru, umjetniku da stvara svoju stvarnost, i da ovu promišlja kritički. Uz to, ispostavljaju mu se velika očekivanja i zahtjevi, posebno u ime kolektiva, ma bio on selo, pleme ili nacion. Dokumentarista se pomalo shvata kao službenik naciona.

Dokumentarni film, onaj plemeniti, pravi, misaoni, duboki, onaj za koji se ne postavlja pitanje je li umjetnost ili nije, može puno pomoći da u času kad se stvara jedan novi svijet, u koji smo zakoračili ponegdje i iz 17. vijeka, određene zablude shvatimo, i da se mijenjamo zajedno sa vremenom, istovremeno čuvajući ono što jeste za čuvanje. Naravno, za tako visoke ciljeve nije dovoljan sam dokumentarni film, niti njegovi stvaraoci...

Vladimir PEROVIĆ

RECEPTION OF THE CREATIVE DOCUMENTARY AS A SOURCE OF THE KNOWLEDGE OF THE SOCIETY

Summary

Although scientific-looking by its title, this is not a scientific text.

My documentary „The Thirst of a Stone Sea” inspired different thoughts. Both during the preparations (expectations, opinions what the documentary is and what it should be, prejudices, lack of knowledge etc.) and after two screenings at public service television of Montenegro (RTCG). The film, telling the story about a remote community placed in scattered villages of Cuce (southwestern Montenegro), revealed an old fashioned society which preserved old folk customs, habits and beliefs, and one could observe the very first signs of so called civilization coming in. Thus the 17th century met the 21st.

By glancing over the opinions expressed one can draw out many characteristics of the Montenegrin mentality. The members of the society are not ready to recognize the state of things. Self-illusioning, building another (wished one, much improved and always adorned) image of „who we are, what we represent...” dominate. In the same time, the Manichean division of everything into black or white, good or bad, etc., the shame of showing the images of poverty, misery, old ways of life and the reality as it is, remain persistently in the consciousness of the people and may be stated as their main features. All this showed clearly that the society is on the edge between the ancient and the new, traditional and modern, and that the transition is still to be done here...

Without any intention to make the ultimate conclusions, having in mind that the art (of documentary) has only to arise questions and not to give the answers, this text is only a kind of self-reflectioning and self-questioning.